

# Защо е нужно познаването на морала в днешно време

Валентина Драмалиева\*

**Резюме:** Статията представя един прагматичен аспект, свързан с познаването на морала. Познаването се визира като задължителна предпоставка на усилията, свързани с желанието да се стимулира присъствието на морала в съвременния живот.

След констатацията, че непрекъснато отслабва доверието към морала, се прави опит да се посочат някои от причините за това. Неудовлетвореността и критичното отношение към днешния морал се представят същевременно и като индикатор за големия интерес към този уникален социален феномен, който не може да бъде negliжиран. Изтъква се, че подобно отношение към морала има винаги в периоди на радикални и бързи социални промени. Повдигат се много въпроси, които са израз на големите очаквания към морала, а същевременно са предизвикателство за възможностите му на регулатор в нашето общество. Отговорите се търсят в три посоки: 1) общата културна рамка, в която съществува моралът, според концепцията за „културния лаг“; 2) някои собствени характеристики на морала; 3) връзките на морала и политиката.

Търсенето на причините за неудовлетвореността насочва към необходимостта от задълбочено вникване в спецификата на морала. Теорията за културния лаг се разглежда като възможно обяснение на факта, че моралът трябва да се адаптира към бързо случващите се технологични, икономически и глобални промени и непрекъснато „да

навакства“. Представят се и собствените характеристики на морала, които често се определят като негови „слаби страни“, но същевременно в други отношения именно те се разкриват като „силни страни“, благодарение на които е оцелял през вековете. Сочат се и различните начини за действие на морала, като се акцентира на действието му чрез институциите на правото. Връзките на морала с политиката се разглеждат като особеност, която може да се превърне в една добра възможност за стимулиране действието на морала в днешно време, без да се стига до морализаторство. В случая ролята на политиката е да посредничи и да гарантира действието на морала чрез институциите на правото, като съблюдава определени условия.

**Ключови думи:** културен лаг, морал, политика, право.

**JEL:** A13.

## Въведение

Безкрайни са предизвикателствата на морала както за човека в обществения живот, така и за човека, който се опитва да проучи и разбере това сложно явление. От една страна, моралът като че ли е баналност за всички хора и още повече за тези, които са го превърнали в своя изследователска цел. От друга страна, реалните събития, съставляващи живота ни, непрестанно ни показват колко незадоволително е познаването на морала – колко нереалистични са очакванията и колко релативистични са нагласите към него, колко нееднозначно и евфемистично се употребява понятието и колко неправилно се разбира

\* Валентина Драмалиева е доктор по философия, доцент в секция „Философия“, катедра „Политическа икономия“ на УНСС, e-mail: valentinadramalieva@gmail.com

В много от случаите. Подобни примери има много във формалната и в житейската ни среда. Това показва, че моралът далеч не е нещо просто и ясно, за което не си струва да говорим, а си остава сериозно предизвикателство.

Неслучайно етиката, като теория, изучаваща морала, се е обособила още в древността и е сред най-старите науки. Въпреки това обаче познаването на морала продължава да е сериозно предизвикателство. Както преди, така и днес то е важно не само защото задоволява теоретичното любопитство, но и защото може да има и практическа полезност.

Струва ми се, че е все по-очевидна несъстоятелността на стремежа моралът да се сведе само до интуицията и да се твърди, че може да се разчита на нея за регулирането и оценката на човешките отношения. Като все по-безспорна се налага представата, че моралът е свързан с „високите етажи“ на човешкото съществуване – духовността, съзнанието, разума, свободната воля. И именно от тази негова обвързаност трябва да се извежда спецификата му. А това прави разбирането му трудно, защото то не идва интуитивно, а е свързано с усилия, анализи, напрежение. Моралът често изглежда като една здраво затворена кутия, чието упътване за отваряне и употреба е вътре в кутията. Заедно с това в обществото непрекъснато се сблъскват проблемите на морала с тези на другите регулатори – правото и политиката, което е допълнително затруднение за адекватното му обяснение. Към предизвикателствата, съпровождащи познаването на морала, се прибавят също и тези, свързани с неговото използване, а често – и парадоксалните опити за „възползване“ от него за постигането на користни цели в обществото.

По силата на свободната си воля хората винаги са търсели начини за допълнителна намеса не само в природната даденост, но и в рамките на обективните обществени процеси. Израз на това е желанието за регулиране на обществото. В резултат се е

обособил моралът, а по-късно – правото и политиката. Те стават изразител на съзнателния стремеж на хората да въздействат върху социалните процеси и да ги тласкат в определена посока, както и да забавят или забързват действието им; да насочват и координират обществените отношения; да постигат най-желаните за даден исторически период цели. Така, в крайна сметка, се разширява човешката свобода, разбира на по термина на Ерих Фром (1992) като „позитивна свобода“ или „свобода да“.

Винаги, когато социалните процеси се насочват съзнателно в определена желана посока за постигането на някоя значима цел, е важно да се намерят най-адекватните средства за това. Обикновено се мобилизират всички механизми, чрез които процесите могат да бъдат повлияни. Сред тях безспорно са тези на морала, особено когато става въпрос за формиране на трайни модели на поведение. С развитието на обществото обаче все по-често се разчита предимно на правото и на политиката, които започват да се възприемат като достатъчни за постигането на важните цели. Същевременно недоверието към морала все повече нараства, а причините за това са различни.

Непрестанно се говори, че сегашният морал не удовлетворява („моралът не е същия като преди“), че той дори липсва в някои сфери и у много хора („няма морал“), че е неадекватен регулатор („само в правните закони е спасението!“), че спешно е нужно да се формира (налага, привнася) „нов морал“. Тава се отнася както за неформалните житейски отношения, така и за формалните отношения в деловата среда на бизнеса, политиката и т.н. А в политиката като че ли най-често и най-много се говори за необходимостта от „повече морал“, „промяна на морала“, „нов морал“ или просто се парадирва с това.

Всичко това показва, че в обществото се чувства определен дефицит и има остра нужда от специфичното морално регулиране, наред с правото и политиката, а също –

В правото и в политиката. Този извод предполага също и това, че се очаква целенасочена намеса и върху самия морал и действието му. Във връзка с това очакване обществените нагласи варират от едната крайност – прекалени очаквания, свързани с морала, както и усилия за неговото стимулиране, до другата крайност – недоволство, съмнения, както и пълно отричане изобщо на морала. Разногласията се изострят още повече заради нееднозначното възприемане на морала. Някои разбират морала като самата система за регулиране изобщо, а други – като една конкретно определена система от морални стандарти. Недоверието обаче засяга и двете значения.

Защо е така и дали ситуацията наистина е необичайна? Какви са причините за съмненията и недоверието към морала и възможностите му на регулатор? Защо има недоволството към съществуващия морал? От друга страна, оправдани ли са големите очаквания към морала? Може ли да се мобилизират механизмите на морала и въобще – може ли да се стимулира моралът, за да отговори на обществените очаквания и изисквания?

Отговорите на тези въпроси могат да се потърсят в няколко посоки: 1) общата културна рамка, в която съществува моралът, според концепцията за „културния лаг“; 2) някои собствени характеристики на морала; 3) връзките на морала и политиката.

### *1) Общата културна рамка на морала според концепцията за „културния лаг“*

През 20-те години на миналия век Уилям Огбърн представя своята теория за ролята на културата за развитието на обществото (Ogburn 1966), както и за особеността „културен лаг“ – специфично явление, свързано с това развитие (Ogburn 1964). Той акцентира на разграничаването на материална от нематериална култура – понятия, утвърдени от него, които широко използваме днес. Материалната и нематериалната култура са не само различни, но често и противо-

положни, което слага свой отпечатък за сложността на връзката им. А отношенията между тях въздействат по особен начин на обществото и повлияват промените в него. Авторът смята, че технологиите са основен двигател на социалните промени и в голяма степен имат не само самостоятелно, но и определящо влияние за обществото. Огбърн (Ogburn 1966) откроява четири възлови нива в технологичното развитие – откритие, натрупване, разпространение и нагаждане (invention, accumulation, diffusion, adjustment), всяко от които въздейства по свой начин на обществото.

С този технологичен детерминизъм Огбърн обяснява защо материалната култура се развива много бързо и спонтанно и има определящо значение за промените. В същото време нематериалната култура проявява известна резистентност и като че ли остава неподвластна на промените. Всъщност тя също се променя, но много по-бавно и догонващо, защото се **аганмура** (нагажда) към промените в материалната култура.

Адаптирането е специфичен и труден процес, който отнема време, и затова винаги има периоди на липсваща синхронизация, закъснение, несъвпадение – точно това отразява понятието „културен лаг“<sup>1</sup>. То представя наблюдаваната в обществото тенденция на закъснение, изоставане и догонване в трудния процес на адаптиране на нематериалната култура към материалната култура, която е водеща и се развива относително самостоятелно и бързо. Именно затова е изключително важен процесът на адаптиране (нагаждане, приспособяване), с който нетехнологичните аспекти на културата откликват на технологичните открития.

Този процес приковава вниманието на изследователите, защото приспособяването има своя специфика и поражда допълнителни проблеми в обществото. В контекста понятието „културен лаг“ може да се

<sup>1</sup> Cultural lag – закъснение, забавяне на културата.

използва успешно както за анализ на връзките между елементите на обществена система и процесите в обществото, така и за прогнозиране на посоките за развитие на обществото.

„Културен лаг“ е понятие, което може да се визира в тясна връзка с промените, които моралът преминава в развитието си, а дори и като обяснение на някои процеси, свързани с морала. Защото моралът безспорно е част от човешката култура и по-специално – от нематериалната култура, независимо как (широко или тясно) се разбират тези понятия. Теорията за културния лаг е обяснение за наблюдаваното закъснение, с което се случват промените в морала.

Технологичните открития и новости, като част от материалната култура, се налагат все по-бързо, а моралът, със своите ценности, норми, принципи и модели на поведение, като част от нематериалната култура, очевидно не успява да ги догони веднага. „Лагът“ (несъответствието, изоставането) се усеща не само осезателно, но и твърде драматично в социалната среда, защото това е труден и мъчителен процес на спонтанно адаптиране на моралните стандарти към новите технологии.

Заедно с това обаче има очаквания, че този процес на спонтанни морални промени, които се случват по-бавно, все пак може да бъде допълнително стимулиран и насочван. Така на преден план излиза въпросът дали изобщо е възможна целенасочена намеса по отношение на морала и как тя да се случи, ако е така.

Днес развитието в обществото най-често се свързва с достигането на определени икономически параметри и изисквания, защото те са в основата на всички останали промени. Но развитието не трябва да се визира единствено и само като икономически растеж. Напротив – все повече се обръща внимание на общите ценности, идеали, модели на политическа организация и поведение. Затова в нашите условия е толкова важно да се адаптират ценности, нормите, политическите механизми и

модели, законодателството. Заедно с това тези процеси все повече се разглеждат и анализират от позициите на глобализиращите се в световен мащаб икономика и обществен живот. По този повод Джовани Сартори (1992, с. 100) отбелязва, че постепенно „етическият и техническият прогрес започват да се смесват, както се смесват усъвършенстването на науката с усъвършенстването на човечеството“.

Действително обществото днес не може да мисли разделно за материалните и нематериалните аспекти на културата, за материалните и нематериалните ценности. За разлика от древността, когато истината, доброто и красивото са били смятани за самостоятелни ценности и цели, определящи социалната хармония, днешното общество изобщо не си поставя за цел само достигането на определени етически идеали, а непрестанно се стреми към технически напредък и съвършенство. А постигането на материалните ценности и цели е тясно обвързано с икономическата среда, но също и с науката, където се раждат големите технологии. Технологичните достижения, от своя страна, са изключително благотворни за човечеството, но същевременно пораждаат много морални проблеми, свързани с въздействието им върху обществото като цяло, както и върху индивидите и социалните им връзки.

Именно в този контекст „културният лаг“ подсказва как (и кога) става възприемането и осмислянето на всички технологични промени от социалните субекти. Закъснението може да се окаже ключът за разбирането на често неадекватните им реакции в отговор на затрупващите ги като лавина технологични новости на съвременното. Заедно с това „културният лаг“ е възможно обяснение и на факта, че в обществото често липсва консенсус и дори разбиране по значими социални промени, губи се социалното сътрудничество и солидарност, а същевременно има непрестанни конфронтации по всякакъв повод, стигащи понякога до напълно неадекватни реакции.

### 2) Някои собствени характеристики на морала

Моралът винаги е бил значим социален регулатор със своите ценности, цели, норми, оценки и специфични механизми за действие в различните общности, в обществото като цяло или в отделни сфери на обществото. При всички исторически промени той изпълнява основните си функции – да регулира и да оценява човешкото поведение и отношенията между хората. При това усилията му са насочени основно към хармонизиране на индивидуалния и обществен интерес, а оттам – към баланс на обществените отношения за постигането на определени цели.

За разбирането на морала и за очакванията към него е важно да се имат предвид основните му характеристики. Моралът се налага в обществото със своята устойчивост, консервативност и известно изоставане; със спонтанното формиране, систематизиране и промяна на ценностите, нормите и принципите, с които оценява и регулира поведението; с уникалните собствени механизми за действие, опиращи се на специфични морални „формирования“ у всеки отделен индивид (дълг, съвест, морални чувства); с липсата на формални институции; с възможностите си за съчетаване на индивидуалния и обществен интерес; с акумулираната в себе си мъдрост и житейски опит; с голямата свобода за избор на определено поведение, която предпоставя за субекта, и с очакването за адекватна на тази свобода отговорност. Дълготото съществуване на морала е една от причините за неговата адаптивност – включително и за приспособяването му към различни начини на действие – например в комбинация с другите системи за регулиране или просто чрез използване на техните институции.

В същото време един от проблемите, свързан с морала, е, че във времена на радикални промени, той често се оказва неадекватен социален регулатор. „Културният лаг“, наблюдаван в нематериалната култура,

към която се числи и моралът, е само едно от възможните обяснения. Другите причини за това могат да се открият в самата му специфика, посочена по-горе. Известно е, че моралът е дълбоко консервативен по своята същност, което означава, че той се променя бавно и трудно. От една страна, това се дължи на факта, че при действието си той разчита на обичаите, традициите и нравите, които са много устойчиви елементи в социума. Заради това моралът обикновено „изостава“ от бързите промени в обществото и от новите очаквания. От друга страна, това се дължи на факта, че моралът няма институции, които да са отговорни за своевременното реорганизиране и привеждане на моралните норми в съответствие с обществените потребности, както това е възможно при правото. Моралът разчита повече на своята устойчивост и спонтанност, заради което му се налага да се адаптира и да „наваксва“. Това се отнася както за ценностите и нормите, така и за приоритетните начини на функциониране и използваните механизми. Моралът невинаги успява да реагира достатъчно бързо и адекватно с промяна на своето съдържание и действие. Несъответствието се усеща граматично, когато в обществото се случват бързи промени – кризи, радикални политически смени, технологични революции.

Винаги има периоди, когато „старият“ морал вече не ни служи, както бихме искали, а „новият“ – все още не се е формирал. Получава се особена ситуация на неадекватност между обществените нужди и морала, между обществените изисквания и моралните стандарти, между обществените очаквания и моралната устойчивост, която някои условно наричат „морален вакуум“. Когато е доведено до крайност, това разбиране стига до заключението, че днес моралът като че ли изобщо липсва или действието му не се забелязва. Изводът се налага най-вече, ако в съвременieto не откриваме някои традиционни морални стандарти, стереотипи и фактори, осигурили безусловното му функциониране през вековете.



Подобно твърдение обаче е твърде пресилено. Това всъщност показва, че моралът се променя и то във всичките си елементи – съдържанието на някои понятия, базисните ценности, норми и принципи, приоритетно използваните механизми и начини на действие. Макар и консервативен, моралът все пак не остава един и същ. Промяната е дълъг и постепенен процес, който обаче не може да бъде произволно форсиран. Упражняването на натиск води до морализаторство, а то е сериозна заплаха и пречка за действието и за развитието на морала.

Неудовлетвореността в обществото от действието на морала днес има своето обяснение. Ситуацията на неадекватност на очакванията, която изживяваме, не би трябвало да се определя като уникална. Хората в предишни епохи също са забелязвали подобно нарастващо несъответствие от страна на бавно променящия се морален регулатор – особено в исторически периоди с радикални промени. Вероятно това има предвид и Ницше, когато се опитва да отрече морала (т.е. „стария“ морал) и да отиде „отвъд доброто и злото“ (т.е. да преоцени съществуващите морални ценности). Адаптирането на морала към социалните промени винаги е догонващо, поради което и резултатите от моралното регулиране често не задоволяват големите очаквания в обществото. Но това не е основание да се твърди, че днес няма морал, нито пък да се подценяват възможностите му на регулатор и балансатор на процесите в обществото. Едва ли „отвъд морала“ би могло да се намери цялостно решение на тези проблеми.

Напротив – днес, в условията на твърде усложнения социален живот, по-остро от всякога се чувства необходимостта от морала, като надеждна система за регулиране. Същевременно има и остро недоволство от това, че той – със своите ценности, норми и приоритетни механизми, не изглежда да е адекватен на обществените очаквания и изисквания заради визираното забавяне. Към това се прибавя и допълнително затруднение, свързано с мнението, че моралните

норми са по-скоро неприменими днес поради техния незагължителен, непринудителен и предимно пожелателен характер; поради голямото поле за избор, което те оставят на субектите; поради множеството „широко отворени врати“ в тълкуването и прилагането им; поради трудността да се изнамерят основания за тяхната безусловност при налагащия се днес секуларизъм на морала; поради липсата на строга систематизация; поради консервативността им, заради която обикновено изостават от очакванията на бързоменящото се общество. Тези „слабости“<sup>2</sup> затрудняват действието на морала най-вече в сферата на формалното общуване – бизнес, обществени институции, политика – и съвсем разбираемо правят правото предпочитан регулатор именно там.

Именно в този контекст на неудовлетворени очаквания се пораждат и усилията за стимулиране на морала, които са главно в две посоки. Първо, за промяна и адаптиране на множество вътрешни компоненти на морала – ценности, норми, критерии за оценка, механизми на действие, модели на поведение – към новите реалности. Второ, за цялостно мобилизиране на морала като регулатор и използването му за постигане на съзнателно търсени промени във всички обществени сфери (включително икономика, политика), наравно с правото. Очевидно днес все повече се разчита на възможностите на морала за постигане на значими цели в обществото. Не е парадокс, че това „двустранно“ въздействие върху морала би могло да се реализира в голяма степен и със съдействието на политическия процес, което е възможно благодарение на връзките между морала и политиката.

### 3) Връзките на морала и политиката

В практиката и в теорията открай време се спори за отношението между морала и политиката. Дискусията се разгръща от

<sup>2</sup> Употребата е метафорична, защото точно тези характеристики на морала са и неговите „силни страни“ – предимства, които са го съхранили като социален регулатор.

твърдения за тяхната близост и необходимост от единодействие помежду им в името на общата цел – регулиране на обществените отношения, до схващанията за пълното им противопоставяне и тезата, че те взаимно се изключват, което прави всяка съвместимост невъзможна. Едната крайност води началото си от древните гърци, които възприемат света, политиката, етиката и религията като едно цяло – обединени от ценностите. Другата крайност тръгва от Макиавели, който разделя политиката от етиката и религията, противопоставя ги и лансира политически съждения, свободни от всякакви ценности, или „чиста политика“, градяща се върху сила, измама и възползване от властта.

Практиката показва, че и двете теоретични крайности са необосновани – политиката не може да се слее с морала и не е идентична с етиката, но и „чистата политика“ е също толкова нереална. Както казва Джовани Сартори (1992, с. 68), „никой още не е успял да проведе успешно нито една наистина чиста политика, нито абсолютно идеална и/или морална политика“.

Затова като реалистична гнес трябва да се възприема не „чистата политика“, а тази, която хармонично съчетава типично политически елементи с определени морални ценности за поведението и отношенията между хората. Моралът и политиката имат пресечна точка в ценностите и в общата си нагласа да регулират обществените отношения, макар и с различни средства. Между тях има също и взаимодействие. От една страна, моралът предоставя ценностите си на политиката, а от друга – моралът оценява конкретните проявления на политиката, като използва ценностите за критерий. Заедно с това моралът присъства (функционира) в политиката и се адаптира към нея, както към всяка друга обществена сфера.

Днес най-широко приеманата форма на политическо управление е демокрацията. Макар че се е обособила още в древна Елада, тя се глобализира и налага като цивили-

зационно достижение на съвременето ни – модел на политическо управление, към което се стремят общества с различни култури и традиции в управлението. Ценностите свобода, народен суверенитет, самоуправление, равенство са иманентно вплетени в разбирането за демокрация, формирайки идеалния модел за всяко управление. Те са също и утвърдени критерии, чрез които в обществото се прави анализ на поведението, отношенията и събитията, оценява се достижанатото, чертаят се планове за бъдещето.

В днешните условия безспорно са необходими както ценностите на демокрацията, така и такива ценности, които да съответстват на бързо променящата се от новите технологии среда. Заедно с това са нужни и норми, които да адаптират човешкото поведение към променената реалност. Очевидно е недостатъчно да се разчита единствено на спонтанността на моралния регулатор и е разбираемо, че се търсят възможности за целенасочено въздействие върху него.

Промяната обаче не може да се осъществи само с добро желание или призови. Същевременно моралът не притежава институции, които да поемат грижата и отговорността за желаната адаптация към установените нови реалности. Несериозно е да се очаква намеса на всякакви „меси“ или нарочни външни авторитети, защото моралът не търпи произволна намеса – тя го превръща в морализаторство, защото противоречи на свободния избор. От друга страна, е ясно, че трябва да измине твърде много време, за да се получат спонтанните промени в съдържанието на морала, а изчакването никак не удовлетворява в днешния забързан свят. Има ли това алтернатива и кой може да е неин адресат?

Както вече беше посочено, моралът е адаптивна система и е развил различни начини за действието си. Приоритетът на едни или други от тях зависи от конкретните исторически условия или от спецификата на обществената сфера, към която се отнася регулирането на морала.

Най-типично за морала е действието, при което той използва своите уникални механизми, утвърдили се в многовековното му съществуване. До днес този начин е незаменим, особено в сферата на житейското междуличностно общуване. Тъй като няма собствени институции, моралът действа и опосредено – чрез институциите на други обществени системи – най-често тези на правото, на религията, на политиката. Чрез използването им моралът получава това, към което винаги се е стремил и никога не е притежавал в достатъчна степен – безусловност и задължителност на своите ценности, норми, критерии, оценки.

В обществото институционалното действие е по-сигурно и надеждно, защото осигурява яснота, неоспоримост, задължителност и леснота за прилагане на стандартите. Това важи особено за сферите, където доминира формалното общуване. Там мотивацията, дейностите и отношенията са силно рационализирани и затова регулирането им чрез институции е по-надеждно и лесно. Това се доказва от правото.

Историята показва, че моралът е развил и утвърдил през вековете този опосреден начин на действие и използва „предимствата“, които има правото, възникнало по-късно като регулатор в обществото. Сред предимствата се открояват най-вече множеството институции, чрез които се творят и налагат нормите, за да функционира правната система, а също и спецификата на самите норми – тяхната безусловност; пределната им яснота като формулировка и изисквания; съществуването им в писмен вид; обичайната им недовусмисленост; предвидително предвидените санкции при изпълнение; възможностите за бързата им промяна при смяна на обществения модел.

През вековете моралните ценности и модели на поведение изграждат основата на правните закони. Така те влизат в кръга на правния регулатор и ползват надеждните му институции за налагането си в обществото. Действието на морала става като че ли незабележимо – морални-

те елементи толкова се сливат с правото, че на повърхността изглежда сякаш моралът изобщо отсъства като регулатор. Необходими са усилия и задълбочен анализ, за да се открие присъствието на морала във всеки правен закон. По същия начин моралът като че ли се слива с религията, а моралните ценности и норми се налагат в обществото като божествени прозрения и заръки. Това се отнася и за политиката, където определени морални послания са в основата на политическите платформи и лозунги. Затова в реалността понякога е трудно да разграничим специфично моралната страна от юридическата страна в правния закон, от политическата страна – в програмата на една партия, от религиозната страна – в каноните на определена религия.

Този начин на действие на морала като че ли е най-надежден и адаптивен в исторически периоди на радикални промени, както и за обществените сфери, където доминира формално общуване – икономика, администрация, политика. Правните закони представят определени морални ценности и модели и успешно ги налагат като задължителни. И в нашите условия е удачно до се ползва този начин на действие – налагането на глобални, европейски и демократични ценности, норми, модели на поведение и критерии за оценка на отношенията и събитията в обществото може да стане по-безпроблемно и естествено чрез използването на правото като проводник на морала. Всички осмислени и желани морални стандарти могат да формират основата на правните закони, а после да се налагат безпрепятствено в обществото като използват правните институции.

Посоченото обаче също не може да се случва от самосебе си. Решаващият фактор в това целенасочено посредничество е най-вече политиката. Именно тя притежава нужната активност и механизми, за да задейства правото като посредник на определени морални стандарти и модели. По този начин най-ефективно може да се



стимулира моралният регулатор, за да отговори на изискванията на обществото и да подпомогне постигането на целите, които то си поставя.

Затова недоволството от „моралния вакуум“ в обществото, призивите за „нов морал“ и за адаптиране на моралните ценности, желанието за „съживяване“ на морала и надеждите за адекватна морална регулация не са без адресат и смисъл въпреки спонтанността, устойчивостта, консервативността и безинституционалността на морала. Не трябва да изглежда абсурдно, че те се отнасят най-вече към политиките, защото в техните ръце са институциите и отговорността за законодателството и цялостното функциониране на правния регулатор.

Очакванията в обществото са, че именно техните целенасочени усилия са изключително нужни, за да създават такива правни закони, които да са проводник на необходимите за обществото морални ценности и модели. Само така определени морални стандарти могат да се наложат в обществото, използвайки институциите на правото. Желаните ценности и модели имат шанс да се утвърдят безусловно и много по-бързо в обществения живот. Изискванията към политиките имат дълбок смисъл, като при това трябва да са изпълнени поне две условия. Първо, всички изисквания трябва да се отправят към политиките според правилата на демокрацията – иначе те също се превръщат в празно морализаторство. Второ, политиките трябва да ползват утвърдените инструменти на демокрацията, за да се отграничат от образа, наложен им не само от Макиавели, но и от тях самите.

България днес се намира в състояние на радикален и твърде дълъг преход на икономиката от напълно централизирано стопанство към свободен пазар, като при това трудно може да се подведе под някой от досега познатите ни модели на стопанско развитие. Свидетели сме на бързо променяща се среда (за темповете на морала) и съответно – бавно адаптиране на морала към новите условия, предизвикани от про-

мените в пазара, технологиите и глобализацията. От друга страна, наличието на „културен лаг“ и „морален вакуум“ допълнително затруднява обществените процеси, защото обществото не може да разчита в желаната степен на морала като регулатор. От това пък следват социални сътресения, които допълнително затормозяват действието на морала и задълбочават „моралния вакуум“, и като че ли кръгът се затваря. Негативизмът се задълбочава.

Но моралните ценности не бива да се negliжират, защото подценяването им в която и да е обществена сфера я прави в голяма степен непредсказуема и я обрича на непредвидими последици. Познаването на морала – неговите особености и специфичните механизми за функциониране, може да подпомогне практическото му действие. Разбира се, не става въпрос за утопично упование на античната идея за единството на знанието и добродетелността, нито пък на познатата концепция от Просвещението за знанието като гарант на морала. Защото познаването на морала наистина не е достатъчно условие за оптимизирането му в практиката, но то е необходимо условие и може да бъде изходна предпоставка на целенасочените усилия за по-надеждно адаптиране на морала към променената среда.

### Цитирани източници:

- Сартори, Дж., 1992. Теория на демокрацията. Кн. 1. Съвременната дискусия, София, ЦИД.  
(Sartori, Dzh., 1992. Teoria na demokratsiata. Kn. 1. Savremennata diskusiya, Sofia, TSID)  
Фром, Е., 1992. Бягство от свободата. София, изд. „Хр. Ботев“.  
(From, E., 1992. Byagstvo ot svobodata. Sofia, izd. „Hr. Botev“)  
Ogburn, W. F., 1964. Cultural Lag as Theory. - In: On Culture and Social Change: Selected Papers. Chicago: University of Chicago Press: Phoenix Books.  
Ogburn, W. F., 1966. Social Change: With Respect to Cultural and Original Nature. Oxford, England: Delta Books.